

Genç ve Yetişkinlerde Çevre Bilinci ve Dindarlık

Environmental Awareness and Religious Devoutness in Youth and Adults

Doç. Dr. Necmi KARSLI¹

¹İlahiyat Fakültesi/ Trabzon Üniversitesi, Trabzon
• necmikasli@hotmail.com • ORCID > 0000-0002-2975-9307

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma / Research

Geliş Tarihi / Received: 27 Ocak / January 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 23 Mart / March 2022

Yıl / Year: 2022 | **Sayı – Issue:** 52 | **Sayfa / Pages:** 57-78

Atıf/Cite as: Karşlı, N. "Genç ve Yetişkinlerde Çevre Bilinci ve Dindarlık"
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 52, Haziran 2022: 57-78.

Etik Kurul İzin Raporları: "Bu makale çalışması için gerekli olan Etik Kurul İzin Raporu Trabzon Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 22.02.2021 tarihinde E-81614018-000-160 sayılı kararı ile kabul edilmiştir."

GENÇ VE YETİŞKİNLERDE ÇEVRE BİLİNCİ VE DİNDARLIK

ÖZ:

İçinde yaşadığımız dünya çevre kirliliği, yanlış kentleşme, aşırı ve kontrolsüz tüketim, küresel ısınma ve salgınlar nedeniyle gittikçe yaşanabilir bir yer olmaktan uzaklaşmaktadır. Dünyada biyolojik yaşamın devamı bireylerde çevre bilincinin geliştirilmesine bağlıdır. Bireylerde çevre bilincini geliştiren önemli olgulardan birisi dindir. Semavi ve dünyevi dinlerde insanoğlunun çevre ile ilişkisini düzenleyen birtakım öğretiler bulunmaktadır. Bu çalışmada çevre bilinci ile bazı demografik değişkenler ve dindarlık arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırmanın örneklemini Trabzon'da ikamet eden farklı yaş ve meslekten 589 bireyden oluşmaktadır. Araştırmada ölçme araçları olarak Çevre Bilinci Ölçeği ve Ok-Dini Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde korelasyon, t-testi, tek yönlü anova ve regresyon analizi işlemleri uygulanmıştır. Analizler sonucunda yaş, cinsiyet, medeni durum ve meslek ile dini tutum ve çevre bilinci arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Araştırmanın temel problemi ile ilgili olarak dini tutum ile çevre bilinci arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Araştırma çevre sorunlarıyla etkin bir şekilde mücadelenin bireylerde çevre bilincinin geliştirilmesi ile mümkün olduğunu, bu konuda dinin önemli katkılar sağlayabileceğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Çevre sorunları, Çevre Bilinci, Din, Dindarlık.

ENVIRONMENTAL AWARENESS AND RELIGIOUS DEVOUTNESS IN YOUTH AND ADULTS

ABSTRACT

Due to environmental pollution, unplanned urbanization, excessive and uncontrolled consumption, global warming and pandemics, the world we live in is gradually moving away from being a liveable place. The continuation of biological life in the world depends on the improvement of environmental awareness in individuals. One of the important phenomena that develops environmental awareness in individuals is religion. There are some teachings in the heavenly and worldly religions that regulate the relationship of human beings with the environment. In this study, the relationship between environmental awareness and some demographic variables and devoutness were examined. The research sample consists of 589 individuals from different ages and professions residing in Trabzon. Environmental Awareness Scale and Ok-Religious Attitude Scale were used as measurement tools in the research. Correlation, t-test, one-way anova and regression analysis

processes were applied in the analysis of the data. As a result of the analysis, statistically significant relationships were found between age, gender, marital status and occupation, religious attitude and environmental awareness. Regarding the main problem of the research, positive and significant relationships were found between religious attitude and environmental awareness. The research has revealed that the effective struggle with environmental problems is possible with the development of environmental awareness in individuals, and religion can make important contributions in this regard.

Keywords: *Psychology of Religion, Environmental Problems, Environmental Awareness, Religion, Devoutness.*

GİRİŞ

İnsanoğlu doğa ile karşılıklı ilişki içerisinde olan bir varlıktır. Sadece bitkisel ve hayvansal gıda temini için değil aynı zamanda enerji ve hammadde üretimi için de doğaya muhtaçtır. Sanayileşmenin ortaya çıkmasıyla birlikte insanoğlunun doğa üzerindeki hakimiyeti artmış, daha fazla güç ve zenginlik uğruna doğal kaynakları kontrolsüz ve aşırı şekilde tüketmeye başlamıştır. Tüm bunların sonucunda ortaya çıkan küresel iklim değişimi, kuraklık, kıtlık, çevre kirliliği, karbon salınımı, temiz su kaynaklarının azalması, hayvanların yaşam alanlarının yok edilmesi ve salgın hastalıklar insanoğlunun dünyadaki varlığını tehdit eder hale gelmiştir. Avrupa Çevre Ajansı'nın 2019 yılı raporuna göre Avrupada hava kirliliğinden kaynaklı olarak 412.000 erken ölüm meydana gelmiştir.^[1] Gelişmiş olan ülkeler gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelere nazaran çevreye çok daha fazla zarar vermektedirler. Uluslararası yardım kuruluşu Oxfam'ın Glasgow 2021 BM İklim Değişikliği Zirvesi'nde sunduğu raporda 2030 yılına kadar dünyadaki en yoksul ülkelerin %50'sinin karbon ayak izlerinin Paris İklim Antlaşması'nda belirlenen %1,5'lük sınırın çok altında kalacağı, bununla birlikte dünyadaki en zengin %1'lik kesimin karbon ayak izlerinin ise uygun olan seviyeden otuz kat daha fazla olabileceği öngörülmüştür.^[2] Küresel çevre sorunlarının arka planında pek çok neden olmakla birlikte dikkatten kaçırılan önemli bir neden ise erken gelişim dönemlerinden itibaren bireylere kazandırılması gereken dini ve insani değerlerdir. Zira insanlık tarihi kadar eski bir olgu olan din, ihtiva ettiği inanç ve ritüeller ile insan duygu ve davranışlarını yönlendiren en önemli olgulardan birisidir. Bu araştırmada iki temel problem ele alınmıştır. Birincisi yaş, cinsiyet, medeni durum gibi demografik değişkenlerin

[1] Europe Environment Agency, "EEA Report No 10/2019", Erişim Tarihi: 15.01.2022, <https://www.eea.europa.eu/publications/air-quality-in-europe-2019>

[2] NTV, "Araştırma: Süper zenginler iklime 30 kat fazla zarar veriyor", Erişim Tarihi: 06.11.2021, <https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/araştırma-super-zenginler-iklime-30-kat-fazla-zarar-veriyor,r0Ge6bop5Umv2p-VUq2t89g/ly6crwsUq0mtDcQfBWhbdw>

çevre bilinci ve dindarlık ile olan ilişkileri nasıldır? İkincisi ise dini tutum ile çevre bilinci arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır? Konu güncel bir sorunla ilişkili olmakla birlikte Türkiye’de çevre bilinci ve dindarlık ilişkisi üzerine yapılmış nicel çalışma sayısı oldukça azdır. Bu bağlamda çalışma, çevre bilinci ve dindarlık ilişkisi üzerine alan yazındaki boşluğun doldurulmasına katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir. Çevre konusu daha önce Ünal^[3], Ayten^[4], Kavalcı^[5] ve Kandemir^[6] ve Keçeci^[7] tarafından dindarlık; Keskiner^[8] tarafından din eğitimi, Bozyiğit^[9] tarafından İslam ahlakı ile ilişkisi bağlamında ele alınmıştır.

1. ÇEVRE SORUNLARI

Çevre, sözlükte bir şeyin yakını, etraf, hayatın gelişmesinde etkili olan doğal, sosyal, kültürel faktörlerin toplamı, içinde yaşanılan toplumu meydana getiren ortam gibi anlamlara gelmektedir. Çevre kirliliği ise doğal kaynakların yanlış kullanımı ve tahrip edilmesi sonucunda doğanın dengesinin bozulması ve birtakım sorunların meydana gelmesi şeklinde tanımlanmaktadır.^[10]

Dünyanın karşı karşıya kaldığı çevre problemleri genel olarak küresel ısınma, iklim değişimi, kara, hava ve su kirliliği, ormanların tahrip edilmesi, aşırı nüfus artışı, atık yönetimi problemi, okyanusların asitleşmesi, biyo-çeşitliliğin azalması, ozon tabakasının delinmesi, asit yağmurları, genel sağlık sorunları ve gıda israfıdır.^[11]

Günümüzün en önemli çevresel problemlerinden birisi küresel sıcaklık artışı ve iklim değişimleridir. Endüstriyel faaliyetler, fosil yakıtların yakılması, gübreler, ormanların yok edilmesi ve çürüyen atıklar yoluyla atmosfere salınan karbondi-

- [3] Vehbi Ünal, *Çevre Sorunları ve Dindarlık İlişkisi* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 59.
- [4] Ali Ayten, “‘Sahip Olma’ mı ‘Emanet Görme’ mi? -Çevre Bilinci ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/2 (2010): 203.
- [5] Hilal Nur Kavalcı, *Çevreci Davranışlarda Bulunma ve Dindarlık İlişkisi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 41.
- [6] Fatih Kandemir, “İçsel Dinî Motivasyon Bağlamında Dindarlık ve Çevre İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2020): 287.
- [7] Hatice Keçeci, Dindarlık ve çevre ilişkisi (Erzincan: Binalı Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 128.
- [8] Emine Keskiner, “Çevre ve Din Eğitimi: İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Kitapları Üzerine Bir İnceleme”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 12/20 (2014): 187.
- [9] Ahmet Bozyiğit, “İslam ahlak öğretilerinde çevre bilinci”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2016): 9.
- [10] İsmail Parlatur- Türk Dil Kurumu, ed., *Türkçe sözlük*, 9. baskı (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, 1998), 527.
- [11] The Blue and Green Journey, “10 Major Current Environmental Problems” Erişim Tarihi: 05.11.2021, <https://thebluegreenjourney.com/blog/10-major-current-environmental-problems/>

oksit (CO₂), metan, azot oksit gibi sera gazlarının salınımının oldukça artması sonucunda küresel sıcaklık artışı ve iklim değişiklikleri meydana gelmektedir.^[12] Ayrıca atmosferde karbondioksit oranının artmasının yol açtığı bir başka problem okyanusların asitleşmesidir. Havadaki karbondioksitin deniz suyu ile temas etmesi deniz suyunun daha asidik bir hale gelmesine yol açmakta, bu ise deniz suyunun pH seviyesini artırarak deniz canlılarını ve mercan resiflerini olumsuz etkilemektedir.^[13] Endüstride ve günlük yaşamda kullanılan CFC'ler (kloroflorokarbonlar) dünyayı güneşten gelen zararlı ışıklardan koruyan ozon tabakasında tahribatlara yol açmaktadır. Bu durum insanların ve hayvanların güneşin zararlı ultraviyole ışınlarına maruz kalarak kanser dahil olmak üzere çeşitli cilt hastalıklarına yakalanmalarına neden olmaktadır.^[14] Günümüzün en önemli çevresel sorunlarından birisi çevre kirliliğidir. Fosil yakıtların ve bireysel/endüstriyel atıkların yol açtığı plastik, ağır metal ve nitrik gibi toksinlerin doğaya ve denizlere salınımı hava, toprak, su kirliliğine neden olmaktadır.^[15] Büyük Okyanusun güneyinde yer alan, en yakın karaya 5 bin kilometre uzaklıkta üzerinde hiç kimsenin yaşamadığı Handerson adasında dalgalarla ulaşılmış olan 18 ton çöp bulunmakta ve her gün çoğunluğu plastik atıkların oluşturduğu 27 adet yeni çöp adaya ulaşmaktadır.^[16] Peng ve arkadaşlarının araştırmasında 2021 yılının Ağustos ayı itibarıyla 193 ülkede yaklaşık 8,3 milyon ton salgınla ilişkili maske ve eldiven gibi plastik atık çöpi üretildiği ve bu atıkların yaklaşık 26 bin tonunun okyanuslara sızmış olduğu ortaya konulmuştur.^[17] Uluslararası kuruluşlarının 2019'da ortaklaşa yaptıkları bir çalışmaya göre dünyadaki plastik kirliliğinin yarısından fazlasından gelişmiş ülkelerdeki 20 dev şirket sorumludur.^[18] Bir başka küresel sorun ormanların yok edilmesidir. Günümüzde dünya karalarının yaklaşık %30'u ormanlarla kaplıdır. Tropik ormanların oranı ise %6-7 civarındadır. Tarım faaliyetleri, tomrukçuluk, yangınlar ve iskân nedeniyle ormanların aşırı ve orantısız bir şekilde yok edilmesi toprak erozyonu, düzensiz yağışlar ve sellerde artışa neden olmaktadır.^[19] Biyolojik çeşitliliğin azal-

[12] Just Energy, "The Top 9 Environmental Problems", Erişim Tarihi: 06.11.2021, <https://justenergy.com/blog/the-top-9-environmental-problems/>

[13] Ecobin, "Top 10 Global Environmental Problems", Erişim Tarihi: 08.11.2021, <https://www.ecobin.com.au/top-10-global-environmental-problems/>

[14] Byju's, "Environmental Issues and Solutions", Erişim Tarihi: 08.11.2021, <https://byjus.com/biology/environmental-issues-solutions/>

[15] DW, "Five of the world's biggest environmental problems", Erişim Tarihi: 05.11.2021, <https://www.dw.com/en/five-of-the-worlds-biggest-environmental-problems/a-35915705>

[16] NTV, "Hiç kimsenin yaşamadığı adada 18 ton çöp var", Erişim Tarihi: 18.05.2021, <https://www.ntv.com.tr/teknoloji/hic-kimsenin-yasamadigi-adada-18-ton-cop-var,quUpkvCud00Tkbb9-FjLOA>

[17] Yiming Peng vd., "Plastic waste release caused by COVID-19 and its fate in the global ocean", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 118/47 (2021): 1.

[18] NTV, "Dünyadaki plastik atık kirliliğinin yarısından fazlasından 20 dev şirket sorumlu", Erişim Tarihi: 18.05.2021, <https://www.ntv.com.tr/galeri/ekonomi/dunyadaki-plastik-atik-kirliliginin-yarisindan-fazlasindan-20-dev-sirket-sorumlu,9jQZQWMBJkat1INZuH7ltw/4oEwuqDBoE2EFDQhazhfig>

[19] Ecobin, "Top 10 Global Environmental Problems", Erişim Tarihi: 06.11.2021, <https://www.ecobin.com.au/top-10-global-environmental-problems/>

ması bir diğer küresel problemdir. Biyolojik çeşitlilik dünyadaki pek çok ekosistemin gelişimine ve sağlıklı ve dengeli kalmasına yardımcı olarak dünyada yaşamın devam etmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Bununla birlikte ormanların yok edilmesi, iklim değişimi ve aşırı avlanma nedeniyle dünyada pek çok canlı türü yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Living Planet Report 2020 raporuna göre dünyada memelilerin, kuşların, balıkların, amfibilerin ve sürüngenlerin sayısında 1970'den günümüze %68 oranında bir düşüş meydana gelmiştir.^[20] Nüfus artışı bir diğer küresel problemdir. 1950'den buyana dünya nüfusu 5,3 milyardan 7,3 milyara yükselmiştir. 2050'ye kadar dünya nüfusunun 9,7 milyara ulaşması tahmin edilmektedir. Nüfus artışı bireylerin hayatta kalma sürelerini uzatan ilaç ve aşılardaki ilerlemeler ve besleyici gıdaya daha fazla erişimden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte artan nüfus sayısı gittikçe daha fazla sayıda insanı sağlıklı ve üretken tutmak için doğal kaynakların daha fazla tüketilmesine yol açmaktadır.^[21] Gıda israfı bir başka küresel sorundur. Amerikan Tarım ve Gıda Örgütü'ne göre dünyada her yıl gıdaların yaklaşık olarak üçte biri israf edilmektedir. İsraf edilen gıda miktarı kabaca 1,3 milyar tona eşittir ve bu miktar 3 milyar insanın beslemeye yeterlidir. Dünyada 690 milyon insanın yetersiz beslenmeden mustarip olduğu düşünüldüğünde bu miktar açlıkla mücadele eden herkesin karnını doyurmak için oldukça yeterlidir. Açlığın neden olduğu insanlık dramı bir tarafa gıda üretimi çevreye en çok zarar veren faaliyetlerden birisidir ve gıda israfından dolayı gittikçe daha fazla tarım alanı gıda üretimine ayrılmak zorunda kalınmaktadır.^[22]

Bireysel, toplumsal ve politik kaynakları olan çevre sorunlarıyla mücadele çok yönlü ve uzun soluklu bir süreçtir. Sorunun kısa vadede çözümü hükümetlerin çevre dostu politikaları kararlılıkla uygulamaya koymasını gerekli kılarken, sorunun uzun vadede kalıcı çözümü erken gelişim dönemlerinden başlayarak bireylerde çevre bilincinin kazandırılması ile mümkündür. Küresel ısınma ve iklim değişimleri gibi küresel sorunlarda geri döndürülmesi mümkün olmayan eşik noktaya yaklaşıldığından dolayı hükümetler tarafından acil olarak çevre dostu politikaları uygulamaya konulması insanlığın geleceği açısından önem arz etmektedir. Çevre sorunları hakkında geçmişten günümüze birtakım uluslararası toplantılar düzenlenmiş ve kararlar alınmıştır. Bu toplantılarda kabul edilen metinler ya hard law (antlaşma, sözleşme, şart, protokol) veya soft law (bildirgeler, önergeler, eylem planları vs.) şeklindedir. Bu sözleşmelerin bazılarında sözleşmelere taraf olmayan ülkelerin menfaate ortak olup, külfete ortak olmamalarını önlemek için anlaşmaya taraf olmayan ülkelere ithalatı sınırlandırma gibi kararlar yer almaktadır.^[23] Çevre sorunlarıyla ilgili ilk toplantı 1972'de Stockholm'de düzenlenen BM İnsan

[20] WWF, "Living Planet Report 2020", Erişim Tarihi: 08.11.2021, <https://livingplanet.panda.org/en-gb/>

[21] Just Energy, "The Top 9 Environmental Problems", Erişim Tarihi: 06.11.2021, <https://justenergy.com/blog/the-top-9-environmental-problems/>

[22] Earth.org, "Drawn Up: The Biggest Environmental Problems of 2021", Erişim Tarihi: 06.11.2021, <https://earth.org/drawn-up-biggest-environmental-problems-of-2021/>

[23] Komisyon, *Uluslararası Çevre Koruma Sözleşmeleri* (Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2014), 4-17.

Çevresi Konferansı'dır. İlk hükümetler arası çevre antlaşması 1992- Rio de Janeiro'da imzalanan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'dir. Bu antlaşma BM öncülüğünde küresel ısınmayla mücadele için imzalanan ilk çevre antlaşmasıdır. 1997'de Koyoto'da imzalanan Kyoto Protokolü, küresel iklim değişikliğine neden olan sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik birtakım kararlar içermektedir. Bununla birlikte en fazla sera gazı salınımı yapan ülke olan ABD'nin bu protokole katılmaması, diğer gelişmiş ülkelerin sınırlı birtakım taahhütlerle sorumlu tutulması, ayrıca gelişmekte olan ülkelerin çoğunluğunun protokolda öngörülen hedefleri yerine getirememeleri Kyoto protokolünün başarısız olmasına yol açmıştır. Çevre ile ilgili bir diğer önemli toplantı 2015 yılında Paris'te 190'dan fazla ülkenin katılımı ile imzalanan Paris İklim Antlaşması'dır. Antlaşma taraf olan ülkeleri bağlayıcı hükümler içermesi ve en kısa sürede en fazla sayıda katılım sağlanan antlaşma olması yönüyle önemlidir. Antlaşmada yüz yılın sonunda kadar küresel sıcaklık artışının 1,5 ile 2 derece arasında sınırlandırılması hedeflenmektedir.^[24] 2021'de Glasgow'da düzenlenen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı'nda küresel iklim değişiklikleri ile mücadele için fosil yakıtların yer altında tutulması, metan emisyonlarının durdurulması, yenilenebilir enerjiye geçilmesi, benzin ve dizel yakıtların bırakılması, daha fazla ağaç dikilmesi, sera gazlarının havadan temizlenmesi ve fakir ülkeler yardım edilmesi konuları görüşülmüş, konferansa katılan aralarında Türkiye'nin de yer aldığı 33 ülke 2040'a kadar sıfır emisyon araçlara geçme konusunda mutabakat metni imzalamıştır.^[25]

2. ÇEVRE BİLİNCİ VE DİN

Çevre bilinci ve dindarlık ilişkisine geçmeden önce din, dindarlık ve maneviyat kavramlarına kısaca değinmek gerekir. Din sözlükte, Tanrı'ya, doğüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, diyanet anlamlarına gelmektedir.^[26] Kültürel eğilim ve insan kaynaklı dünyevi ideolojilerden arındırılmış bir tanıma göre din içerisinde doktrin, mit, etik, ritüel, tecrübe ve sosyal kurumlar gibi birbiri ile ilişkili unsurlar ihtiva eden bir değerler sistemidir.^[27] Dinin bireysel ve toplumsal yaşantıya aktarılmış hali olan dindarlık ise inanç, bilgi, duygu, davranış ve etki gibi pek çok yönü olan, yaş, cinsiyet, eğitim durumu, meslek, ekonomik durum, medeni durum, sağlık gibi pek çok faktörden etkilenebilen bireysel, duygusal, dinamik bir yapıdır. Dinle yakından ilişkili bir diğer kavram olan maneviyattır. Maneviyat kavramı 1980'lerden itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Bunda geleneksel dini kurumlarda gerileme olması, bi-

[24] AA, "Çevreyi koruma anlaşmaları uygulanamıyor", Erişim Tarihi: 10.11.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/temiz-cevre-temiz-su/cevreyi-koruma-anlasmalari-uygulanamiyor/1497344>

[25] NTV, İklim krizi ve küresel ısınma ile mücadele etmenin 7 yolu, Erişim Tarihi: 12.11.2021, <https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/iklim-krizi-ve-kuresel-isinma-ile-mucadele-etmenin-7-yolu,VM9WW-OZLOSqyikefr-CHOQ>

[26] Parlâtır- Türk Dil Kurumu, *Türkçe sözlük*, 668.

[27] David Adams Leeming, *Encyclopedia of psychology and religion* (Cham: Springer, 2020), 764.

reyselleşmiş inanç ifade biçimlerinde artış, inanç vurgusundan kutsalın doğrudan deneyimlenmesine doğru eğilim ve dini çoğulculuk gibi faktörler etkili olmuştur. Maneviyat kavramı zaman zaman din ile eş anlamlı olarak kullanılmakla birlikte aralarında bazı farklılıklar vardır. Din, sabit, değişmez, kurumsal, nesnel ve inanç odaklı bir sistem iken maneviyat işlevsel, dinamik, bireysel, öznel ve tecrübe odaklı bir yapıdır.^[28]

Çevre bilinci ve dindarlık ilişkisi konusunda yapılan araştırmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Çevre ve dindarlık ilişkisini inceleyen araştırmaların bazılarında pozitif, bazılarında negatif yönlü ilişkiler bulunurken bazı araştırmalarda ise anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Örneğin Biel ve Nilsson'un Hristiyan örneklem üzerinde yaptığı araştırmada dini değerlerin çevreye yönelik olumlu tutumu kısmen etkilediğini ortaya koymuştur.^[29] Müslüman örneklem üzerinde yapılan araştırmalarda genel olarak çevre duyarlılığı ile dindarlık arasında pozitif yönlü ilişkiler bulunmuştur. Örneğin Ünal'ın araştırmasında dindarlık ile çevre duyarlılığı arasında anlamlı pozitif ilişki bulunmuştur.^[30] Kandemir'in araştırmasında içsel dini motivasyon ile çevreyi emanet görme tutumu ve israftan kaçınma arasında pozitif, sahip olma yönelimi ve aktif çevre duyarlılığı arasında ise negatif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir.^[31] Ateş'in araştırmasında dini inanç, dini duygu, dini davranış boyutları ile çevre bilinçli tüketim algısı arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler bulunmuş; dini bilgi boyutu ile çevre bilinçli tüketim algısı arasında ise anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.^[32] Kavalcı'nın araştırmasında ise dindarlık ile çevre duyarlılığı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.^[33]

Lynn White^[34] gibi bazı düşünürler çevre sorunlarına dinlerdeki her şeyin insanoğluna hizmet için yaratılmış olduğu, insanoğlunun doğa karşısında egemen ve üstün kılındığı inancının, kısacası insan merkezli alem anlayışının neden olduğunu iddia etseler de dinlerin mesajına bütüncül olarak baktığımızda dinlerin bireyin doğa ile olan ilişkisini düzenlen pek çok ilahi emir ihtiva ettiğini açık bir şekilde görebiliriz. Yahudilikte Dünya'ya ve onun sakinlerine nasıl davranılması gerektiğini öğreten ilahi emirler bulunmaktadır. Yahudi Kutsal metinlerinde, Tanrı'nın yarattığı dünyanın "çok iyi" olduğu^[35] bildirilmekle birlikte dünya ne mükemmel

[28] Raymond F. Paloutzian - Crystal L. Park, ed., *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (New York: Guilford Press, 2005), 24.

[29] Biel Anders - Andreas Nilsson, "Religious Values and Environmental Concern: Harmony and Detachment", *Social Science Quarterly* 86/1 (2005): 178.

[30] Ünal, *Çevre Sorunları ve Dindarlık İlişkisi*, 196.

[31] Kandemir, "İçsel Dini Motivasyon Bağlamında Dindarlık ve Çevre İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma", 287.

[32] Sümeyye Ateş, *Dindarlık ve tüketim algıları arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 107-108.

[33] Kavalcı, *Çevreci Davranışlarda Bulunma ve Dindarlık İlişkisi*, 42.

[34] Lynn White, "The Historical Roots of Our Ecologic Crisis", *Science* 155/3767 (1967): 1203-1207.

[35] Yar. 1:31.

ne de özünde kutsal olarak görülmez. Yalnızca “Tanrı’nın suretinde”^[36] yaratılan insanlar, ilahi emre uygun olarak hareket ederek dünyayı mükemmelleştirebilirler. Yahudi Kutsal metinlerinde bitkilerin, meyve ağaçlarının, balıkların, kuşların ve kara hayvanlarının melezlenmesi^[37], yavrularıyla birlikte ana tavuğun öldürülmesi^[38] ve kuşatma sırasında meyve veren ağaçların kesilmesi^[39] yasaklanmıştır.^[40] Yahudilikte insanların doğaya yakınlaşmasını sağlayan dini ritüelleri içeren bir takım kutsal günler ve dini ritüeller bulunmaktadır. Tarımsal kutlamalara dayanan Yahudi bayramlarının yanı sıra cumartesi Yahudiler tarafından haftanın en kutsal günü olarak kabul edilmektedir. Yahudiler Tanrıyla yaptıkları ittifak doğrultusunda cumartesi gününe, bayramlara ve yedi yılda bir toprağın dinlendirilmesi gibi zirai kanunlara titiz şekilde riayet etmektedirler. Tabiatı yaratıcının harika bir eseri olarak gören ve tabii düzeni insanın üzerinde tutan ayetlerin sık sık işlendiği Kitab-ı Mukaddes’te Allah’ın emirlerine karşı gelen günahkâr ve asilerin durumu hakkında bilgi verilmiş, doğanın sadece nimetlerinden yararlanıp refah içinde yaşamak üzere insanoğluna verilmediği, yaratıcının onunla kötülerden öç alacağı ve tabiat kanunlarını iyiyi kötüden ayıran bir mizan gibi kullanacağından da bahsedilmektedir.^[41] Hristiyanlık inancında doğayı ve yaratılmışları sevmek ve onlara iyi davranmak aynı zamanda Tanrı’yı sevmek ve ilgilenmek anlamına gelirken, onlara kötülük yapmak Tanrı’ya kötülük yapmakla eşdeğer olarak görülmektedir. Doğa kendi haliyle Tanrı’ya ibadet etmektedir. Bu anlamda Tanrı’ya kulluk doğaya saygı göstermeyi gerektirmektedir. Doğa aynı zamanda Tanrı’yı tanımak için bir araç olarak görülmektedir. İnsanoğluna doğa üzerinde hakimiyet verilmiş olmakla birlikte aynı zamanda diğer canlılarla dostluk içinde olma ve doğaya karşı yerine getirilmesi gereken bazı sorumluluklar da verilmiştir. Tanrı İsa’da somutlaşmış ve doğada bedene bürünmüştür. Bu bakımda doğa aynı zamanda Tanrı’nın bir parçası olarak görülmektedir.^[42] Hristiyanlıkta doğadaki tüm varlıklar birbiri ile bağlantılı olarak görülmekte ve canlılara karşı iyi davranmak tavsiye edilmektedir. Başkalarına yapılan bir hizmet aslında Tanrı’ya hizmettir.^[43] İncil’de yer alan “*Suyun canlı yaratıklarla dolup taşmasına izin verin ve yeryüzünün üzerinde, gökyüzünün genişliği boyunca kuşlar uçsun*”^[44] beytinde yeryüzünde insanlar dışındaki diğer tüm canlıların da devredilemez yaşam hakkı olduğuna vurgu yapılmaktadır.

[36] Yar. 1:28.

[37] Yas. 22:9-11.

[38] Yas. 22:6.

[39] Yas. 20:19.

[40] Willis Jenkins vd., ed., *Routledge handbook of religion and ecology* (London: New York: Routledge/Taylor & Francis Group, 2017), 62.

[41] Gülhan Karadağ Akgurt, *Dinlerin Ekoloji ve Çevreye Bakışı: Ekoloji ve Dinler* (Gülhan Karadağ Akgurt, 2020), 62.

[42] Willem B. Drees, ed., *Technology, trust, and religion: roles of religions in controversies on ecology and the modification of life* (Leiden: Leiden University Press, 2009), 87.

[43] Mat. 25:40.

[44] *Kutsal Kitap* (Erişim: 30 Kasım 2021), Yar. 1:20-21.

İslam inancına göre Allah evreni hassas bir denge ve düzen içerisinde yaratmıştır. Bu husus, Kur'an- Kerimde yer alan *"Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengeyle yarattık"*^[45] ayetinde ifade edilmektedir. Küresel ısınma ve diğer pek çok çevre probleminin temelinde insanoğlunun aşırılıkları ve yanlış davranışları yer almaktadır. Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) raporu, 1950'lerden bu yana meydana gelen gezegen yüzeyinin ısınmasının çoğuna insanların neden olduğuna dair yüzde 95 kesinlik olduğunu ortaya koymuştur.^[46] İnsanoğlunun çevresine zarar verici eğilimi Kur'an-ı Kerimde *"İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır. Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır"*^[47] ayetinde ifade edilmektedir.

İslam ihtiva ettiği öğreti ve ritüeller ile bireyin çevre ile olan ilişkisini düzenlemekte, duygu ve davranışlarında kontrollü olmasına katkı sağlamaktadır. Doğayı korumak İslam'ın bireye yüklediği çevre ile ilgili sorumluluklardandır. İslam'ın doğanın korunmasına olan katkısı önleyici ve geliştirici şeklinde iki yönlüdür. Önleyici yönle ilgili olarak İslam, aşırılığı^[48], israfı^[49], bozgunculuğu^[50], hayvanlara ve çevreye zarar vermeyi^[51] yasaklayarak doğanın korunmasına katkı sağlamaktadır. Geliştirici yönle ilgili olarak ise, İslam emanet bilincini geliştirerek^[52], temizliği^[53], sabrı^[54], öz kontrolü^[55], kanaatkarlığı, tasarrufu^[56] çevreye yönelik olumlu davranışları^[57] tavsiye ederek doğanın korunmasına katkı sağlamaktadır. Müslümanlar için ahlaki bir model olan Hz. Muhammed bir hadisinde "Elinizde bir ağaç fidanı varsa, kıyamet kopmaya başlasa bile eğer onu dikecek kadar vaktiniz varsa, mutlaka dikin"^[58] buyurarak bitki örtüsünün korunmasının önemini vurgulamıştır.

[45] el-Kamer 54/49.

[46] NASA, "New U.N. report: Humans responsible for climate change", Erişim Tarihi: 24.11.2021, <https://climate.nasa.gov/news/988/new-un-report-humans-responsible-for-climate-change/>

[47] er-Rûm 30/41.

[48] el-Maide 5/87; Bakara 2/190; Taha 20/81.

[49] el-A'râf 7/31.

[50] A'raf 7/56.

[51] Nesâi, "Hacc", 78; Müslim, Birr, 78, 79.

[52] en-Nisâ 4/126.

[53] Müslim, "Tahâret", 1.

[54] el-Bakara 2/155.

[55] Âl-i İmrân 3/134.

[56] el-Furkan 25/67; Tirmizi, "Zuhd", 35.

[57] Buhârî, "Cezau's-sayd", 9; Ebu Davud, "Cihad", 112; Müslim, "Musâkât", 10.

[58] Buhârî, "El-Edebu'l-Müfred", 168.

Çevre sorunlarının temelinde insanoğlunun aşırılığı^[59], maddeye aşırı düşkünlüğü^[60] ve haddini aşması^[61] yer almaktadır. İslam inananların din ve dünya işleminde aşırılığa gitmelerini yasaklayarak orta yolu tutmayı tavsiye etmiştir. Bu konuda Hz. Muhammed *“Ey insanlar! Mutedil davranın (ifrat ve tefritten sakının)!”*^[62]; *“Orta yolu tutunuz, amellerinizi mükemmelleştirmeye ve Allah’a yakın olmaya gayret ediniz”*^[63] buyurmuştur. En önemli küresel sorunlardan birisi gıda israfıdır. Daha önce ifade edildiği gibi dünyada her yıl gıdaların yaklaşık olarak üçte biri israf edilmektedir. Küresel iklim değişimleri nedeniyle gıda ve su krizinin kapıda olduğu günümüzde israfın önlenmesi ve kanaat her zamankinden daha fazla önem arz etmektedir. İslam’da israf etmek yasaklanmış ve kanaat ise tavsiye edilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de *“Ey Âdemoğulları! Her mescide gidişinizde güzel giysilerinizi giyin ve yiyin, için, fakat israf etmeyin, Çünkü Allah israf edenleri sevmez”*^[64] buyurulmuştur. Bir diğer küresel problem çevre kirliliğidir. İslam dini maddi ve manevi temizliğe önem vermiş, temiz olmayı iman etmek kadar önemli kabul etmiştir. Muhammed’in *“temizlik imanın yarısıdır”*^[65] hadisi ve *“Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar”*^[66] ayeti İslam’ın beden ve kalp temizliğine verdiği önem açıkça ortaya koymaktadır.

3. YÖNTEM

Bu araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu modelde çok sayıdaki değişkenler arasındaki ilişkinin varlığının ve derecesinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. İlişkisel tarama modelinde aralarında ilişki aranacak olan değişkenler ayrı ayrı sembolleştirilmektedir. Ayrıca bu sembolleştirme ilişkisel bir çözümlemeye imkân sağlayacak veri çiftleri şeklinde yapılmaktadır.^[67]

3.1. Örneklem

Araştırma örneklemini 2020-2021 eğitim öğretim döneminde Trabzon Üniversitesi’nin farklı fakülte ve bölümlerinde öğrenim görmekte olan öğrenciler ile Trabzon İl Merkezinde ikamet eden farklı yaş ve meslekten bireyler arasından tesadüfi olarak seçilmiş 589 bireyden meydana gelmektedir. Örneklemin 245’i (%41,6) 17-21 yaş grubunda, 285’i (%48,4) 22-39 yaş grubunda, 59’u (%10) 40-59 yaş grubunda yer almaktadır. Örneklemin 467’si (%79,3) kadın, 122’si ise (%20,7) erkek-

[59] el-Bakara 2/190; el-Mâide 5/77.

[60] Âl-i İmrân 3/14.

[61] el-Mâide 5/87.

[62] İbn Mâce, “Zühed”, 28.

[63] Buhârî, “Rikâk” 18.

[64] el-A’râf 7/31.

[65] Müslim, “Tahâret”, 1.

[66] Müslim, “Birr”, 34.

[67] Niyazi Karasar, *Bilimsel araştırma yöntemi* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2020), 114.

tir. Örneklemin 104'ü (%17,7) evli, 485'i ise (%82,3) bekadır. Örneklemin 460'ı (%78,1) üniversite öğrencisi, 49'u (%8,3) öğretmen, 22'si (%3,7) akademisyen, 11'i (%1,9) din görevlisi, 14'ü (%2,4) memur, 8'i (%1,4) serbest meslek, 25'i (%4,2) ev hanımıdır. Örneklemin 56'sının (%9,5) sosyo-ekonomik düzeyi düşük, 516'sının (%87,6) orta, 17'sinin ise (%2,9) sosyo-ekonomik düzeyi yüksektir.

3.2. Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Anketi: Demografik değişkenler hakkında bilgi toplanmanın amaçlandığı bu kısımda yaş, cinsiyet, medeni durum, meslek ve sosyo-ekonomik duruma ilişkin ifadeler bulunmaktadır.

Çevre Bilinci ve Çevresel Duyarlılık Ölçeği: Yeşilyurt ve arkadaşları tarafından bireylerin çevre bilinci ve çevresel duyarlılığa yönelik görüşlerini belirlemek için geliştirilen ölçek likert formatında toplam 37 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin madde analizi için madde-toplam korelasyonları, güvenilirlik tespiti için Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı incelenmiştir. KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) (0,78) ve Bartlett testine (8358.195) $p < 0.001$ ait değerler ölçeğin faktör analizi için uygun olduğunu ortaya koymuştur. Ölçeğin yapı geçerliğini tespit için ise faktör analizi yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda ölçekte 2 faktörlü bir yapı elde edilirken, bu faktörler toplam varyansın %40,68'ini açıklamıştır. Ölçeğin güvenilirlik testlerinde tüm maddelerin Cronbach Alpha tutarlılık katsayısı 0.921 olarak bulunmuştur. Analizler sonucunda ölçeğin çevre bilinci ve çevresel duyarlılığı ölçmede güvenilir bir ölçüm aracı olduğu anlaşılmıştır.^[68]

Ok-Dini Tutum Ölçeği: Dini Tutum Ölçeği likert formatında toplam 8 maddeden oluşmakta ve dini biliş, dini duygu, dini davranış ve Tanrı ile ilişki şeklinde dört boyut ihtiva etmektedir. Ölçek maddelerine uygulanan faktör analizi sonucunda ölçeğin maddelerinin toplam 4 faktörde kümelendiği ve tüm maddelerin toplam varyansın %78'ini açıkladığı görülmüştür. Ölçek alt boyutlarının alfa düzeylerinin yeterli seviyede olduğu, bununla birlikte dinin davranış boyutunun alfa katsayısı düzeyinin diğerlerine göre daha düşük (.60) kaldığı görülmüştür. Ölçeğin alt boyutlarının kendi aralarındaki korelasyon katsayıları .26-.52 arasında değişmektedir. Farklı uygulamalar sonucunda ölçeğin alt boyutları ile birlikte tatmin edici düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğu (.81 ve .91), açılımsal, doğrulayıcı faktör ve kriter geçerliliğine sahip olduğu tespit edilmiştir.^[69]

[68] Selami Yeşilyurt vd., "Biyoloji Öğretmen Adaylarının Çevre Bilinci ve Çevresel Duyarlılığı: Ölçek Geliştirme Çalışması", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 25 (2013): 38-54.

[69] Üzeyir Ok, "Dini tutum ölçeği: ölçek geliştirme ve geçerlik çalışması", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 8/2 (2011): 528-549.

3.3. Hipotezler

Araştırmada iki kısım hipotez yer almaktadır. Birinci kısım hipotezler bazı demografik değişkenlerin çevre bilinci ve dini tutum arasındaki ilişkiler ile ilgilidir. İkinci kısım hipotezler ise çevre bilinci ve dini tutum ilişkisi üzerinedir.

Birinci kısım hipotezler:

- A1. Yaş arttıkça bireylerde dindarlık ve çevre bilinci artar.
- A2. Kadınların dindarlık ve çevre bilinci düzeyi erkeklerinkinden daha yüksektir.
- A3. Evli bireylerin dindarlık ve çevre bilinci düzeyi bekarlarinkinden daha yüksektir.
- A4. Öğrencilerin dindarlık ve çevre bilinci düzeyi diğer meslek gruplarınkinden daha düşüktür.

İkinci kısım hipotezler:

- B1. Çevre bilinci ile dini tutum arasında pozitif yönlü ilişki vardır.
- B2. Dini tutum düzeyi yüksek olanların çevre bilinci düzeyi dini tutum düzeyi düşük olanlarınkinden daha yüksektir.

3.4. İşlem

Araştırma anketinin uygulanması için gerekli olan etik kurul izni alındıktan sonra Trabzon Üniversitesi'nin farklı fakülte ve bölümlerinde öğrenim görmekte olan öğrenciler ile farklı yaş ve meslekten rastlantısal olarak seçilmiş 586 birey üzerinde elektronik anket uygulaması yapılmıştır. Örneklem araştırmanın amacı elde edilecek verilerin sadece bilimsel amaçla kullanılacağı konularında bilgilendirme yapılmıştır.

3.5. Verilerin Analizi

Analizlerde için öncelikle demografik değişkenlerden yaş, cinsiyet, medeni durum, meslek ve sosyo-ekonomik durum ile çevre bilinci ve dini tutum arasındaki ilişkilere daha sonra çevre bilinci ile dini tutum arasındaki ilişkilere bakılmıştır. Analizler için SPSS (v25) programı kullanılmış, frekans, korelasyon, t-testi, tek yönlü varyans (Anova) ve regresyon analizi uygulamaları yapılmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Demografik Değişkenler ile Çevre Bilinci ve Dindarlık Arasındaki İlişkiler

Tablo 1. Demografik Değişkenler ile Çevre Bilinci ve Dini Tutum Arasındaki Korelasyonlar

	Yaş	Cinsiyet	Medeni durum	Meslek	Ekonomik durum
Çevre Bilinci	.219**	-.204**	-.134**	.182**	.004
Dini Tutum	.148**	-.014	-.143**	.124**	.047

Tablo 1’de görüldüğü gibi çevre bilinci ile yaş ($r=.219$, $p<.01$), cinsiyet ($r=-.204$, $p<.01$), medeni durum ($r=-.134$, $p<.01$), meslek ($r=.182$, $p<.01$), madde 44 ($r=.263$, $p<.01$), madde 45 ($r=.154$, $p<.01$) ve madde 46 ($r=.289$, $p<.01$) arasındaki ilişkiler; dini tutum ile yaş ($r=.148$, $p<.01$), medeni durum ($r=-.143$, $p<.01$) ve meslek ($r=.124$, $p<.01$) arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak anlamlılık derecesine ulaşmıştır. Çevre bilinci ve dini tutum ile ekonomik durum, dini tutum ile cinsiyet arasındaki ilişkiler ise anlamlılık derecesine ulaşmamıştır.

Tablo 2. Yaş Durumuna Göre Çevre Bilinci ve Dini Tutum Düzeyleri

	Yaş	N	%	\bar{X}	ss	Tamhane
Çevre Bilinci	1- 17-21 yaş grubu	245	41.6	140.93	13.57	1/2,3
	2- 22-39 yaş grubu	285	48.4	144.76	15.23	
	3- 40-59 yaş grubu	59	10	152.18	12.11	
	Toplam	589	100	143.91	14.62	
	$F_{(2,586)} = 15.757$ $p=.000$ $p<.05$					
Dini Tutum	1- 17-21 yaş grubu	245	41.6	33.77	6.37	1/2,3
	2- 22-39 yaş grubu	285	48.4	34.97	4.98	
	3- 40-59 yaş grubu	59	10	36.40	3.90	
	Toplam	589	100	34.61	5.57	
	$F_{(2,586)} = 6.582$ $p=.001$ $p<.05$					

Tablo 2’de görüldüğü gibi 17-21 yaş grubunun çevre bilinci skoru $\bar{X}=140.93$ iken, 22-39 yaş grubunun $\bar{X}=144.76$, 40-59 yaş grubunun çevre bilinci skoru ise $\bar{X}=152.18$ ’dir. Uyguladığımız tek yönlü varyans (Anova) analizine göre yaş ile çevre

bilinci arasında anlamlı pozitif ilişki bulunmuş olup hipotez A1 desteklenmiştir ($p=.000$ $p < .05$). Post Hoc (Tamhane) analizine göre bu durum 17-21 yaş grubu ile diğer yaş grupları arasındaki ayrışmadan kaynaklanmaktadır. Yine tablo 2'de görüldüğü gibi 17-21 yaş grubunun dini tutum skoru $\bar{X}=33.77$ iken, 22-39 yaş grubunun $\bar{X}=34.97$, 40-59 yaş grubunun dini tutum skoru $\bar{X}=36.40$ 'tır. Uygulamış olduğumuz tek yönlü varyans (Anova) analizine göre yaş ile dini tutum arasında da pozitif yönlü anlamlı ilişki bulunmuş olup hipotez A1 desteklenmiştir ($p=.001$ $p < .05$). Post Hoc (Tamhane) analizine göre bu durum 17-21 yaş grubu ile diğer yaş grupları arasındaki ayrışmadan kaynaklanmıştır.

Tablo 3. Cinsiyete göre çevre bilinci düzeyleri

	Cinsiyet	N	\bar{X}	ss
Çevre Bilinci	Erkek	122	138.07	17.29
	Kadın	467	145.44	13.45
		t=4.373	df=161,241	p=.000

Tablo 3'te görüldüğü gibi erkeklerin çevre bilinci ortalaması $\bar{X}=138.07$ iken, kadınların ki $\bar{X}=145.44$ 'tür. T-Testi analiz sonucunda göre kadınların çevre bilinci düzeyinin erkeklerin çevre bilinci düzeyinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiş olup hipotez A2 desteklenmiştir ($t(0,05;161,241) = 4.373$, $p=.000$, $p < .05$). Cinsiyet ile dindarlık ilişkisi ile ilgili olarak araştırmada kadınların dini tutum düzeylerinin erkeklere nazaran bir miktar daha yüksek olduğu tespit edilmiş olmakla birlikte aradaki fark anlamlılık derecesine ulaşmamıştır.

Tablo 4. Medeni duruma göre çevre bilinci ve dini tutum düzeyleri

	Medeni Durum	N	\bar{X}	ss
Çevre Bilinci	Bekar	485	143.00	14.36
	Evli	104	148.15	15.13
		t=3.282	df=587	p=.001
Dini Tutum	Bekar	485	34.25	5.84
	Evli	104	36.33	3.65
		t=4.674	df=231.88	p=.000

Araştırma örnekleminde dul bireyler bulunmadığından dolayı medeni durum grubumuz bekar ve evli bireylerden oluşmaktadır. Tablo 4'te görüldüğü gibi bekarların çevre bilinci ortalaması $\bar{X}=143.00$ iken, evlilerin ki ise $\bar{X}=148.15$ 'tir. T-testi analiz sonucuna göre evlilerin çevre bilinci düzeyinin bekarlarınkinden istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiş olup hipotez A3 desteklenmiştir ($t(0,05;587)=3.282$, $p=.001$, $p < .05$). Yine tablo 4'te görüldüğü gibi bekarların dini tutum ortalaması $\bar{X}=34.25$ iken, evlilerin ki ise $\bar{X}=36.33$ 'tür. T-testi ana-

lizi sonucunda evlilerin dini tutum düzeyinin bekarların dini tutum düzeyinden istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Böylece hipotez A3 desteklenmiştir ($t(0,05:231,88)=4.674, p=.000, p<.05$).

Tablo 5. Meslek durumuna göre çevre bilinci ve dini tutum düzeyleri

	Meslek	N	%	\bar{X}	ss	Tukey HSD
Çevre Bilinci	1- Öğrenci	460	78.1	142.24	14.25	1/2,7
	2- Öğretmen	49	8.3	150.69	13.44	
	3- Akademisyen	22	3.7	146.86	15.32	
	4- Din görevlisi	11	1.9	147.45	13.65	
	5- Memur	14	2.4	148.57	21.92	
	6- Serbest meslek	8	1.4	149.25	13.29	
	7- Ev hanımı	25	4.2	152.88	11.51	
	Toplam	589	100	143.91	14.62	
$F_{(6,582)} = 5.199 \quad p=.000 \quad p<.05$						
	Meslek	N	%	\bar{X}	ss	Tamhane
Dini Tutum	1- Öğrenci	460	78.1	34.20	5.87	1/7
	2- Öğretmen	49	8.3	36.18	4.01	
	3- Akademisyen	22	3.7	35.50	4.59	
	4- Din görevlisi	11	1.9	35.90	4.67	
	5- Memur	14	2.4	35.00	4.33	
	6- Serbest meslek	8	1.4	36.12	3.31	
	7- Ev hanımı	25	4.2	37.12	3.20	
	Toplam	589	100	34.61	5.57	
$F_{(6,582)} = 2.227 \quad p=.039 \quad p<.05$						

Tablo 5'teki görüldüğü gibi öğrencilerinin çevre bilinci skoru $\bar{X}=142.24$ iken (öğretmen=150.69; akademisyen=146.86; din görevlisi=147.45; memur=148.57; serbest meslek=149.25), ev hanımlarının çevre bilinci skoru ise $\bar{X}=152.88$ 'dir. Uygulanan tek yönlü varyans (Anova) analizine göre çevre bilinci ile meslek arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir ($p=.000 \quad p <.05$). Araştırmada en düşük çevre bilinci düzeyine öğrencilerin sahip olduğu tespit edilmiş olup hipotez A4 desteklenmiştir. Analiz sonucunda göre meslek grupları içerisinde en düşük çevre bilinç düzeyine öğrencilerin, en yüksek çevre bilinci düzeyine ise ev hanımları ve öğretmenler sahip olduğu bulunmuştur. Post Hoc (Tukey HSD) analizine göre bu durum öğrenciler ile öğretmen ve ev hanımları arasındaki farklılaşmadan kaynaklanmaktadır. Yine tablo 5'te görüldüğü gibi öğrencilerin dini tutum skoru $\bar{X}=34.20$ iken (öğretmen=36.18; akademisyen=35.50; din görevlisi=35.90; memur=35.00; serbest meslek=36.12), ev hanımlarının dini tutum skoru ise $\bar{X}=37.12$ 'dir. Uyguladığımız tek yönlü varyans (Anova) analizine göre dini tutum ile meslek arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir ($p=.039 \quad p <.05$). Araştırmada en düşük dini tutum düzeyine öğrencilerin sahip olduğu tespit edilmiş olup hipotez A4 desteklenmiştir. Araştırmada meslek grupları içerisinde en düşük dini tutum düzeyine öğrencilerin, en yüksek dini tutum düzeyine ise ev hanımlarının sahip olduğu görülmüştür. Post Hoc (Tamhane) analizine göre bu durum öğrenciler ile ev hanımları grubu arasındaki ayrışmadan kaynaklanmaktadır.

4.2. Çevre Bilinci ve Dini Tutum Arasındaki İlişkiler

Tablo 6. Dini Tutum ile Çevre Bilinci Arasındaki Korelasyon İlişkisi

Çevre Bilinci	Dini Tutum .204**
----------------------	-----------------------------

Tablo 6'da görüldüğü gibi çevre bilinci ile dini tutum ($r=.204$, $p<.01$) arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmaktadır. Böylece “Çevre bilinci ile dini tutum arasında pozitif yönlü ilişki vardır” şeklindeki hipotez B1 desteklenmiştir.

Tablo 7. Dini Tutum Durumuna Göre Çevre Bilinci Düzeyleri

	Dini Tutum	N	\bar{X}	ss
Çevre Bilinci	Düşük	80	139.52	17.25
	Yüksek	145	149.95	13.03
$t = -5.107$ $df = 223$ $p = .000$				

Tablo 7'de görüldüğü gibi dini tutum düzeyi düşük olanların çevre bilinci ortalaması $\bar{X}=139.52$ iken, dini tutum düzeyi yüksek olanların çevre bilinci ortalaması $\bar{X}=149.95$ 'tir. T-testi analiz sonucunda dini tutum düzeyi yüksek olanların çevre bilinci düzeyinin dini tutum düzeyi düşük olanlarınkinden istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiş olup hipotez B2 desteklenmiştir ($t(0,05;223)=-5.107$, $p=.000$, $p<.05$).

Tablo 8. Çevre Bilinci ile Dini Tutum Arasındaki Regresyon Analizi

Çevre Bilinci	β	t	p	R²
	.491	4.847	.000	.241

Tablo 8'de çevre bilinci ile din tutum arasındaki tekli regresyon analizine sonucuna yer verilmiştir. Analiz işlemi bağımlı değişken olarak çevre bilinci, bağımsız değişken olarak ise dini tutum kabul edilmiştir. Uygulamış olduğumuz tekli regresyon analizi sonucunda dini tutumun çevre bilinci üzerindeki etkisinin %24,1 oranında olduğu tespit edilmiştir ($\beta=.491$, $p=000<.05$). Buna göre örneklemin dini tutum düzeyi yükseldikçe çevre bilinc düzeyi %24,1 oranında artacaktır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Yaş ile çevre bilinci ve dini tutum ilişkisi ile ilgili olarak, örneklemin yaş ortalaması arttıkça çevre bilinci ve dini tutum düzeyinin istatistiksel olarak anlamlı derecede artmakta olduğu tespit edilmiştir (bkz. Tablo 2). Genel olarak bireylerde yaş arttıkça olgunlaşma, hayat tecrübesi, öz kontrol, olaylara farklı açılardan bakabilme kabiliyetinde artış meydana gelmektedir. Bu faktörler, araştırmada üst yaş gruplarındaki bireylerin çevre bilinci düzeylerinin alt yaş gruplarından daha yüksek çıkmasında etkili olmuş olabilir. Üst yaş gruplarındaki bireylerin çevre bilinci düzeylerinin alt yaş gruplarından daha yüksek çıkmasını etkileyen bir diğer faktör dindarlıktır. Zira tablo 2’de üst yaş gruplarının dini tutum düzeylerinin alt yaş gruplarından anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p=.001$). Din ihtiva ettiği inanç, öğreti ve ritüeller ile bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarında daha kontrollü olma kabiliyetini geliştirmektedir. Yapılmış pek çok araştırmada dindarlık ile sabır^[70], öz kontrol^[71], empati^[72] ve psikolojik iyi oluş^[73] arasında pozitif, saldırganlık^[74] ve şiddet eğilimi^[75], öfke^[76] ve umutsuzluk^[77] arasında ise negatif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Ünal’ın araştırmasında da katılımcıların yaş ortalaması arttıkça çevre duyarlılığının anlamlı bir şekilde artmakta olduğu bulunmuştur.^[78] Ayten’in yaşları 17-76 arasında değişen 243 birey üzerinde yaptığı araştırmada yaş arttıkça çevreye yönelik sahip olma yöneliminin arttığı görülmüştür.^[79] Değirmenci’nin araştırmasında ise en yüksek çevre bilinci ortalamasına 49-58 yaş grubunun sahip olduğu tespit edilmiştir.^[80] Erdal ve arkadaşlarının üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmada gençlerin %75,49’unun çevre sorunlarına yeterli hassasiyet göstermedikleri bulunmuştur. Araştırmacılar bu durumu gençlerin çevre sorunları ile ilgili olarak yeterli düzeyde

[70] Mebrure Doğan, *Sabır psikolojisi: pozitif psikoloji bağlamında bir araştırma* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016), 331.

[71] Necmi Karşlı, *Öfke Kontrolü ve Dindarlık* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018), 362.

[72] Ali Ayten, *Empati ve din: Türkiye’de yardımlaşma ve dindarlık üzerine psiko-sosyal bir araştırma* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2010), 207.

[73] Necmi Karşlı, “Psikolojik İyi Oluş ve Dindarlık İlişkisi: Trabzon İlahiyat Örneği”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2019): 193.

[74] Necmi Karşlı, “Üniversite Öğrencilerinde Saldırganlık ve Dindarlık İlişkisi”, *Trabzon İlahiyat Dergisi* 7/1 (2020), 306.

[75] Mustafa Ulu- Mehmet İkis, “Lise Öğrencilerinde Saldırganlık ve Din İlişkisi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 30/41 (2016): 87

[76] Karşlı, *Öfke Kontrolü ve Dindarlık*, 360.

[77] Muhammed Kızılgöçer, Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2021), 288; J. Kim vd., “Religion and hopelessness among Korean older adults”, *Innovation in Aging* 1/1 (2017): 864.

[78] Ünal, *Çevre Sorunları ve Dindarlık İlişkisi*, 137.

[79] Ayten, “Sahip Olma’ mı ‘Emanet Görme’ mi? -Çevre Bilinci ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, 222.

[80] Bekir Değirmenci, “Çevresel Bilinç ile Çevresel Bağlılık İlişkisinin ‘Demografik Özellikler’ Bağlamında İncelenmesi”, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi* 6/4 (2020): 10.

bilgi sahibi olmamaları ile açıklamışlardır.^[81]Demircioğlu ve arkadaşlarının üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada da gençlerin çevreye karşı bilgi ve davranımlarının yeterli seviyede olmadığı görülmüştür.^[82]Kavalcı'nın 18 yaş üstü 378 birey üzerinde yaptığı araştırmada yaş grupları ile çevre bilinci arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.^[83]

Cinsiyet ile çevre bilinci ve dini tutum ilişkisi ile ilgili olarak, kadınların çevre bilinci düzeylerinin erkeklerinkinden istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (bkz. Tablo 3). Ayrıca araştırmada, anlamlılık derecesine ulaşmamış olmakla birlikte kadınların dini tutum düzeylerinin de erkeklerinkinden daha yüksek olduğu görülmüştür. Konu üzerine yapılmış başka araştırmalarda da kadınların çevre bilinci düzeyi erkeklerinkinden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Kadınların erkeklere nazaran daha duygusal, hassas ve öz kontrollü bir yapıya sahip olmaları, toplumun kadından beklentileri, kadınların çevre konusunda daha fazla bilinçli olmalarında etkili olmuş olabilir. Kanaatimize göre kadınların çevre bilinci düzeyinin erkeklerinkinden daha yüksek olmasını etkileyen bir başka faktör dindarlıktır. Zira araştırmada anlamlılık derecesine ulaşmamış olmakla birlikte kadınların dini tutum düzeylerinin erkeklerinkinden daha yüksek olduğu görülmüştür. Dolayısıyla cinsiyet kaynaklı nedenlerin yanında, kadınların dinin duygu ve davranışları kontrol edici etkisinden daha fazla istifade etmiş olmaları çevre bilinci düzeylerinin erkeklerinkinden daha yüksek çıkmasında etkili olmuş olabilir. Ünal'ın araştırmasında da kadınların çevre sorunlarına karşı erkeklerden daha duyarlı oldukları görülmüştür.^[84] Ayten'in araştırmasında kadınların doğayı emanet olarak görme eğiliminin, erkeklerin ise sahip olma eğiliminin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Ayten bu sonucu kız ve erkeklerin ailelerindeki yetiştirilme tarzı, toplumsal rol ve beklentilerinin içselleştirilmesi ve hayata tutum olarak yansıtılmasıyla açıklamıştır.^[85] Keçeci'nin araştırmasında ise erkeklerin aktif çevre duyarlılığı kadınlarinkinden daha yüksek çıkmıştır.^[86] Kavalcı'nın^[87], Değirmenci'nin^[88] ve Demircioğlu ve arkadaşlarının^[89] araştırmalarında cinsiyet ile çevre bilinci arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

[81] Hilmi Erdal vd., "Üniversite Öğrencilerinin Çevre Bilinç Düzeyi Araştırması: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Örneği", *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi* 4 (2013): 62.

[82] Yeşilyurt vd., "Biyoloji Öğretmen Adaylarının Çevre Bilinci ve Çevresel Duyarlılığı: Ölçek Geliştirme Çalışması", 38.

[83] Kavalcı, *Çevreci Davranışlarda Bulunma ve Dindarlık İlişkisi*, 50.

[84] Ünal, *Çevre Sorunları ve Dindarlık İlişkisi*, 134.

[85] Ali Ayten, *Doğa Bize Emanet, Dini ve Psikolojik Yönleriyle İnsan-Doğa İlişkisi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2021), 54.

[86] Keçeci, *Dindarlık ve çevre ilişkisi*, 111.

[87] Kavalcı, *Çevreci Davranışlarda Bulunma ve Dindarlık İlişkisi*, 47.

[88] Değirmenci, "Çevresel Bilinç ile Çevresel Bağlılık İlişkisinin 'Demografik Özellikler' Bağlamında İncelenmesi", 9.

[89] Yeşilyurt vd., "Biyoloji Öğretmen Adaylarının Çevre Bilinci ve Çevresel Duyarlılığı: Ölçek Geliştirme Çalışması", 38.

Medeni durum ile çevre bilinci ve dini tutum ilişkisi ile ilgili olarak, evlilerin çevre bilinci ve dini tutum düzeylerinin bekarlarından istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (bkz. Tablo 4). Evlilik bireyde, sorumluluk ve öz kontrol kabiliyetini geliştiren önemli yaşamsal olaylardan birisidir. Evli bireyler çocuklarına iyi örnek olmak ve evliliklerini devam ettirebilmek için duygu ve davranışlarında daha kontrollü olma eğiliminde olurlar. Araştırmada bekarlara nazaran evlilerin çevre bilinç düzeylerinin daha yüksek çıkmasında üst yaş gruplarında yer almalarından ötürü yaş ve dindarlık faktörlerinin de etkili olduğunu düşünmekteyiz. Zira tablo 2’de yaş ortalaması arttıkça dindarlığın anlamlı bir şekilde artmakta olduğu ($p=.001$) ve tablo 4’te ise evlilerin dini tutum düzeylerinin bekarlarından anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p=.000$). Bekarların çevre bilinç düzeylerinin daha düşük düzeyde çıkmasında ise çoğunluğu genç bireylerden oluşan bekarların çevre sorunları hakkında yeterli bilgi ve bilince sahip olmamaları, tecrübe azlığı, düşük dindarlık düzeyleri, yoğun eğitim faaliyetleri, sınavlar, iş ve eş arayışlarından ötürü çevre ile ilgilenemeyecek kadar meşgul olmaları gibi faktörler etkili olmuş olabilir. Ayten’in araştırmasında evlilerin doğaya yönelik emanet olarak görme ve sahip olma yönelimlerinin bekarlarından daha yüksek düzeyde olduğu bulunmuştur.^[90] Ünal’ın^[91], Kavalcı’nın^[92] ve Keçeci’nin^[93] araştırmalarında ise medeni durum ile çevre duyarlılığı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

Meslek ile çevre bilinci ve dini tutum arasında da istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir (bkz. Tablo 5). Buna göre, en düşük çevre bilinci ve din tutum düzeyleri öğrencilerde, en yüksek çevre bilinci ve dini tutum düzeyleri ise ev hanımlarında görülmüştür. Öğrencilerin yoğun eğitim faaliyetleri, sınavlar, iş ve eş arayışları gibi faaliyetlerle meşgul olmaları, çevre sorunları hakkında bilgi ve bilinç eksikliği, dürtü ve öz kontrol kabiliyetlerinin düşük olması, akıl ve mantıktan ziyade duygularına göre davranışta bulunmaları çevre bilinç düzeylerinin düşük çıkmasında etkili olmuş olabilir. Öğrencilerin çevre bilinci düzeylerinin düşük çıkmasını etkileyen bir başka faktör ise bireylerde duygu ve düşünce kontrolü sağlayan önemli olgulardan birisi olan dindarlık düzeylerinin düşük olmasıdır. Ev hanımlarının en yüksek çevre bilinci düzeyine sahip grup olarak çıkmasında cinsiyet faktörünün yanında yaş olarak daha olgun olmalarından ötürü çevre sorunları hakkında daha fazla bilgili ve bilinç sahibi olmaları ve dindarlık durumları etkili olmuş olabilir. Ünal’ın araştırmasında da en düşük çevre duyarlılığı öğrencilerde, en yüksek çevre duyarlılığı serbest ve diğer meslek grubunda olduğu tespit edilmiştir.^[94]

[90] Ayten, “‘Sahip Olma’ mı ‘Emanet Görme’ mi? -Çevre Bilinci ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, 221.

[91] Ünal, *Çevre Sorunları ve Dindarlık İlişkisi*, 138.

[92] Kavalcı, *Çevreci Davranışlarda Bulunma ve Dindarlık İlişkisi*, 52.

[93] Keçeci, *Dindarlık ve çevre ilişkisi*, 117.

[94] Ünal, *Çevre Sorunları ve Dindarlık İlişkisi*, 141.

Keçeci'nin araştırmasında ise en yüksek aktif çevre duyarlılığı öğrencilerde, en düşük aktif çevre duyarlılığının ise ev hanımlarında olduğu bulunmuştur.^[95]

Araştırmada dini tutum ve çevre bilinci arasında pozitif yönlü güçlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir (bkz. Tablo 6,7,8). Konu üzerine yapılan başka araştırmalarda da genel olarak dindarlık ile çevre bilinci arasında pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Örneğin Ünal'ın^[96] araştırmasında örneklemin dini bilgi, dini inanç, ibadetlere katılım, dini yaşayış düzeyi arttıkça çevre duyarlılığının anlamlı bir şekilde artmakta olduğu tespit edilmiştir. Ayten'in^[97] araştırmasında dindarlık ile çevreyi emanet olarak görme yönelimi ve israftan kaçınma arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuştur. Bozyiğit'in^[98] araştırmasında çevreye yönelik olumlu tutum ile içsel dini değerler arasında pozitif, dışsal dini değerler ve takıntılı satın alma eğilimi arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Bozyiğit bu sonucu içsel dini değerlere sahip olanların helal ve haramlara daha fazla dikkat etmeleri, dışsal dini değerlere sahip olanların dinin gereklerini yapmaktan sosyalleşme ve statü sahibi olmayı daha fazla önemsemeleri ile açıklamıştır. Daha önce ifade edildiği gibi din, ihtiva ettiği inanç, öğreti ve ritüeller ile bireylerin duygu ve davranışlarını kontrol eden en önemli olgulardan birisidir. Dinin aşırılığı^[99], israfı^[100], bozgunculuğu^[101], hayvanlara ve çevreye zarar vermeyi^[102] yasaklaması, emanet bilincini geliştirmesi, temizliği^[103], sabrı^[104], öz kontrolü^[105], kanaatkarlığı, tasarrufu^[106] çevreye yönelik olumlu davranışları^[107] tavsiye etmesinin dini tutum düzeyi yüksek olan bireylerin çevre bilinç düzeylerinin daha yüksek çıkmasında etkili olduğu söylenilebilir.

Sonuç olarak çevre bilinci ve dini tutum ilişkisinin incelendiği bu araştırmada bireylerde yaş arttıkça çevre bilinci ve dini tutum düzeyinin anlamlı bir şekilde arttığı, kadınların çevre bilinci düzeylerinin erkeklerinkinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu, evlilerin çevre bilinci ve dini tutum düzeylerinin bekarlarından

[95] Keçeci, *Dindarlık ve çevre ilişkisi*, 122.

[96] Ünal, *Çevre Sorunları ve Dindarlık İlişkisi*, 145-196.

[97] Ayten, "‘Sahip Olma’ mı ‘Emanet Görme’ mi? -Çevre Bilinci ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", 203.

[98] Sezen Bozyiğit, "Dini Değerlerin Takıntılı Satın Alma Eğilimi ve Çevreye Yönelik Tutum Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi* 9/18 (2019): 333.

[99] el-Maide 5/87; Bakara 2/190; Taha 20/81.

[100] el-A'raf 7/31.

[101] A'raf 7/56.

[102] Nesâî, "Hacc", 78; Müslim, Birr, 78, 79.

[103] Müslim, "Tahâret", 1.

[104] el-Bakara 2/155.

[105] Âl-i İmrân 3/134.

[106] el-Furkan 25/67; Tirmizi, "Zuhd", 35.

[107] Buhari, "Cezau's-sayd", 9; Ebu Davud, "Cihad", 112; Ahmed b. Hanbel, "Müsned", III, 191.

anlamli derecede daha yuiksek olduğu, oğrencilerin en duik, ev hanimlarının en yuiksek cevre bilinci ve dini tutum duzeyine sahip oldukları, arastırmanın temel problemi ile ilgili olarak ise dini tutum duzeyi yuiksek olanların cevre bilinci duzeylerinin dini tutum duzeyi duik olanlarınkinden anlamli derecede daha yuiksek olduğu tespit edilmiştir. Arastırma bireysel, toplumsal, siyasi ve ekonomik pek cok nedeni olan cevre sorunları ile muicadelede dinin onemli katkilar sağlayabileceğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda cevre sorunları ile kalıcı ve etkin bir muicadele iwin ahlaki, insani ve manevi değerlerin bireylere erken cocukluk doneminden başlayarak kazandırılması onem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- AA. "Cevreyi koruma anlaşmaları uygulanamıyor". Erişim Tarihi: 10.11.2021. <https://www.aa.com.tr/tr/temiz-cevre-temiz-su/cevreyi-koruma-anlasmalari-uygulanamiyor/1497344>
- Ağkurt, Gülhan Karadağ. Dinlerin Ekoloji ve Cevreye Bakışı: Ekoloji ve Dinler. Gülhan Karadağ Ağkurt, 2020.
- Anders, Biel - Nilsson, Andreas. "Religious Values and Environmental Concern: Harmony and Detachment". *Social Science Quarterly* 86/1 (2005): 178-191.
- Ateş, Sümeyye. *Dindarlık ve tüketim algıları arasındaki ilişki*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ayten, Ali. *Doğa Bize Emanet, Dini ve Psikolojik Yönleriyle İnsan-Doğa İlişkisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2021.
- Ayten, Ali. *Empati ve din: Türkiye'de yardımlaşma ve dindarlık üzerine psiko-sosyal bir arastırma*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- Ayten, Ali. "'Sahip Olma' mı 'Emanet Görme' mi? -Cevre Bilinci ve Dindarlık İlişkisi zerine Bir Arastırma". *Dinbilimleri Akademik Arastırma Dergisi* 10/2 (2010): 203-233.
- Bozyiğit, Ahmet. "İslam ahlak oğretisinde cevre bilinci". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2016): 9-23.
- Bozyiğit, Sezen. "Dini Değerlerin Takıntılı Satın Alma Eğilimi ve Cevreye Yönelik Tutum zerindeki Etkisine Yönelik Bir Arastırma". *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi* 9/18 (2019): 319-337.
- Byju's. "Environmental Issues and Solutions". Erişim Tarihi: 08.11.2021. <https://byjus.com/biology/environmental-issues-solutions/>
- Değerimenci, Bekir. "Cevresel Bilinç ile Cevresel Bağlıtlık İlişkisinin 'Demografik zellikler' Bağlamında İncelenmesi". *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi* 6/4 (2020): 1-13.
- Doğan, Mebrure. *Sabır psikolojisi: pozitif psikoloji bağlamında bir arastırma*. İstanbul: amlıca Yayınları, 2016.
- Drees, Willem B., ed. *Technology, trust, and religion: roles of religions in controversies on ecology and the modification of life*. Leiden: Leiden University Press, 2009.
- DW. "Five of the world's biggest environmental problems". Erişim Tarihi: 05.11.2021. <https://www.dw.com/en/five-of-the-worlds-biggest-environmental-problems/a-35915705>
- Earth.org. "Drawn Up: The Biggest Environmental Problems of 2021". Erişim Tarihi: 06.11.2021. <https://earth.org/drawn-up-biggest-environmental-problems-of-2021/>
- Ecobin. "Top 10 Global Environmental Problems". Erişim Tarihi: 08.11.2021. <https://www.ecobin.com.au/top-10-global-environmental-problems/>
- Erdal, Hilmi - Erdal, Glistan - Ycel, Mustafa. "niversite ğrencilerinin Cevre Bilinç Düzeyi Arastırması: Gaziosmanpaşa niversitesi rneği". *Gaziosmanpaşa Bilimsel Arastırma Dergisi*. 4 (2013): 57-65.
- Europe Environment Agency. "EEA Report No 10/2019". Erişim Tarihi: 15.01.2022, <https://www.eea.europa.eu/publications/air-quality-in-europe-2019>
- Jenkins, Willis - Tucker, Mary Evelyn - Grim, John, ed. *Routledge handbook of religion and ecology*. London : New York: Routledge/Taylor & Francis Group, 2017.
- Just Energy. "The Top 9 Environmental Problems". Erişim Tarihi: 06.11.2021. <https://justenergy.com/blog/the-top-9-environmental-problems/>
- Kandemir, Fatih. "İçsel Dinî Motivasyon Bağlamında Dindarlık ve Cevre İlişkisi zerine Ampirik Bir Arastırma". *Mesned İlahiyat Arastırmaları Dergisi* 11/1 (2020): 287-305.

- Karasar, Niyazi. *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2020.
- Karslı, Necmi. *Öfke Kontrolü ve Dindarlık*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018.
- Karslı, Necmi. "Psikolojik İyi Oluş ve Dindarlık İlişkisi: Trabzon İlahiyat Örneği". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2019): 173-205.
- Karslı, Necmi. "Üniversite Öğrencilerinde Saldırganlık ve Dindarlık İlişkisi". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 7/1 (2020): 305-338.
- Kavalcı, Hilal Nur. *Çevreci Davranışlarda Bulunma ve Dindarlık İlişkisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Keçeci, Hatice. *Dindarlık ve çevre ilişkisi*. Erzincan: Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Keskiner, Emine. "Çevre ve Din Eğitimi: İmam Hatip Lisesi Meslek Derleri Kitapları Üzerine Bir İnceleme". *Değerler Eğitimi Dergisi* 12/20 (2014): 187-215.
- Kızılgöçer, Muhammed. *Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2021.
- Kim, J. - Han, S. - Lee, Y. - Park, E. "Religion and Hopelessness among Korean Older Adults". *Innovation in Aging* 1/suppl_1 (2017): 864-864.
- Komisyon. *Uluslararası Çevre Koruma Sözleşmeleri*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2014.
- Kutsal Kitap*. Erişim 30 Kasım 2021. <https://kutsalkitap.info.tr/>
- Leeming, David Adams. *Encyclopedia of Psychology and Religion*. Cham: Springer, 2020.
- NASA. "New U.N. report: Humans responsible for climate change". Erişim Tarihi: 24.11.2021. <https://climate.nasa.gov/news/988/new-un-report-humans-responsible-for-climate-change/>
- NTV. "Hiç kimsenin yaşamadığı adada 18 ton çöp var". Erişim Tarihi: 18.05.2021. <https://www.ntv.com.tr/teknoloji/hic-kimsenin-yasamadigi-adada-18-ton-cop-var,quUpkvCudOOTkbb9-FjL0A>
- NTV. "Dünyadaki plastik atık kirliliğinin yarısından fazlasından 20 dev şirket sorumlu". Erişim Tarihi: 18.05.2021. <https://www.ntv.com.tr/galeri/ekonomi/dunyadaki-plastik-atik-kirliliginin-yarisindan-fazlasindan-20-dev-sirket-sorumlu,9JQZQWMBJkat1INZuH7ltw/4oEwuqDBoE2EFDQhazhfig>
- NTV. "Araştırma: Süper zenginler iklime 30 kat fazla zarar veriyor". Erişim Tarihi: 06.11.2021. <https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/arastirma-super-zenginler-iklime-30-kat-fazla-zarar-veriyor,r0Ge6bop5Umv2pVUq2t89g/ly6crwsUq0mtDcQfBWhbdw>
- NTV. İklim krizi ve küresel ısınma ile mücadele etmenin 7 yolu. Erişim Tarihi: 12.11.2021. <https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/iklim-krizi-ve-kuresel-isinma-ile-mucadele-etmenin-7-yolu,VM9WW-OZL0SqyikefrCHOQ>
- Ok, Üzeyir. "Dini tutum ölçeği: ölçek geliştirme ve geçerlik çalışması". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 8/2 (2011): 528-549.
- Paloutzian, Raymond F. - Park, Crystal L., ed. *Handbook of the psychology of religion and spirituality*. New York: Guilford Press, 2005.
- Parlatır, İsmail - Türk Dil Kurumu, ed. *Türkçe sözlük*. 9. baskı. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, 1998.
- Peng, Yiming - Wu, Peipei - Schartup, Amina T. - Zhang, Yanxu. "Plastic Waste Release Caused by COVID-19 and Its Fate in the Global Ocean". *Proceedings of the National Academy of Sciences* 118/47 (2021): e2111530118.
- The Blue and Green Journey. "10 Major Current Environmental Problems". Erişim Tarihi: 05.11.2021. <https://thebluegreenjourney.com/blog/10-major-current-environmental-problems/>
- Ulu, Mustafa - İkis, Mehmet. "Lise Öğrencilerinde Saldırganlık ve Din İlişkisi". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 30/41 (2016): 75-96.
- Ünal, Vehbi. *Çevre Sorunları ve Dindarlık İlişkisi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- White, Lynn. "The Historical Roots of Our Ecologic Crisis". *Science* 155/3767 (1967): 1203-1207.
- WWF. "Living Planet Report 2020". Erişim Tarihi: 08.11.2021. <https://livingplanet.panda.org/en-gb/>
- Yeşilyurt, Selami - Gül, Şeyda - Demir, Yavuz. "Biyoloji Öğretmen Adaylarının Çevre Bilinci ve Çevresel Duyarlılığı: Ölçek Geliştirme Çalışması". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 25 (2013): 38-54.